

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

**Libor Pavera, František Všeticka, *Lexikon literárních pojmů*,
Nakladatelství Olomouc, Olomouc 2002, 422 s.**

Lexikon literárních pojmů ukazuje pozitivní výsledek spolupráce dvou literárně-vědných osobností – zkušených literárních badatelů s všestrannými zájmy. Pavera i Všeticka prozrazují nejen erudovanost literárněvědnou. Neopomněli ani pojmy lingvistické z těch disciplín, jejichž poznatky bývají využívány při analýzách literárních děl. Zřejmě je Paverova i Všetickova orientace v české, evropské i světové historii, patrný je jejich zájem o dějiny umění, kultury a folklóru, cizí jim není ani problematika filozofická. Z iniciál příjmení (p = Pavera, v = Všeticka) pod hesly můžeme usoudit, že rozložení práce na tvorbě výkladů většiny hesel v *Lexikonu* odpovídá vědecko-pedagogickému zaměření obou autorů (Pavera působí na Slezské univerzitě v Opavě, Všeticka působil řadu let na Univerzitě F. Palackého v Olomouci; v *Lexikonu* o práci obou literárních vědců informuje *Poznámka o autorech* na s. 422).

Paverovo jméno je známé především ze studií o starší české literatuře, o době barokní (viz např. recenzi A. Zurové¹) a o osobnostech věnujících se této problematice. Připravil i několik edicí staročeských památek a vydání teoretických prací významných literárních historiků a teoretiků (o tom např. v recenzi I. Kolářové²). Sífrou p tedy najdeme např. pod hesly *renesance*, *humanismus*, *reformace* (s. 300–301), *husitská literatura* (s. 139–140), *kurtoazní literatura* (s. 195), *legenda* (s. 199–201), *letopisy* (s. 202), *kramářská píseň* (s. 191), *hymnus* (s. 139–140), *koleda* (s. 174–175), ale také pod hesly *bajka* (s. 39), *balada* (s. 40–42), tj. pod výklady literárních epoch, žánrů a žánrových forem souvisejících především se starší literaturou. Paverovy vědecké zkušenosti se odrážejí mj. ve vysvětlení *baroka* (s. 45–47), barokních *homilií* a *kázání* (s. 137, s. 168–170). Zpracoval také vysvětlení některých obecných pojmů, např. *literární směr* (s. 206), *literární věda* (s. 206–208), *literární škola* (s. 206), *styl* (s. 339) apod., výklady o literárních druzích *lyrika* (s. 216), *epika* (s. 98–100), *drama* (s. 84 n.), o heslech pojmenovávajících většinu tropů (*hyperbola*, s. 141; *metafora*, s. 223–224; *metonymie*, s. 226) a stylistických a rétorických figur (např. *asyndeton*, s. 34; *litotes*, s. 211; *parallelismus*, s. 266; *pleonasmus*, s. 277). Pavera věnoval pozornost také termínům pojmenovávajícím jevy hláskové instrumentace (*eufonie*, s. 106) i lingvistickým pojmům, bez nichž se rozbor textu literárních děl často neobejde: *an-*

¹ A. Zura, *Libor Pavera, Od středověku k romantismu. Úvahy o starší literatuře*, „Bohemistyka” 2001, č. 3, s. 246–249.

² I. Kolářová, *Josef Vašica. Pokus o portrét*, „Bohemistyka” 2002, č. 1, s. 51–54.

tonyma (s. 28), synonymie (s. 344–345), polysémie (s. 283), argot (s. 31); anakolut (s. 22), parenteze (s. 267) aj.

Jméno Všetického je spojeno především se studii i monografiemi o struktuře literárních děl i o významných osobnostech české literatury (Václav Říha, Josef Štefan Kubín, Jakub Arbes). Šifra v se objevuje pod obecnými pojmy vztahujícími se ke všem žánrům: *motiv* (s. 204–206), *leitmotiv* (s. 201), *kompoziční výstavba* (s. 182–183). Na konkrétních příkladech ukazuje uplatnění *kompozičních principů* (s. 180–182), např. *parallelismu*, *kontrastivnosti*, *repetičního principu*, ale také *principu barevného* (s. 182) a *barevné symboliky* (s. 44) v uměleckém textu. V hesle *kapitola* (s. 164–166) dokumentuje, jak např. kapitoly *klíčové*, *kulminační*, *digresivní*, *rámující*, *paralelní* aj. mohou naplňovat kompoziční principy ve struktuře literárního díla. Zřejmě je zejména erudovanost Všetického v principech kompoziční výstavby dramatu. Vysvětluje nejen pojetí různých typů divadelních her (*lidová hra*, s. 203; *konverzační hra*, s. 189–200), složky struktury klasického dramatu (*expozice*, *kolize*, *krize*, *peripetie*, *katastrofa*), ale i méně známé kompoziční momenty, mezi které patří např. *kuklení*, založené na převlecích a záměnách postav dramatu (s. 194), i *zarámování* (vztah mezi začátkem a koncem díla) a jeho druhy (např. *zarámování anticipační*, *citátové*, *epistolární*, *temporální* aj., s. 375–376). Jako odborník na strukturu básnického textu se Všetický projevuje při vysvětlování básnických forem známějších (*kancóna*, s. 164; *sonet*, s. 329–331; *rondel*, *rondo*, s. 309) i méně známých, typických např. pro poezii japonskou (*tanka*, s. 349), arabskou (*kasída*, s. 167). V *Lexikonu* se Všetický zabýval i formami hudebními, srov. např. hesla *alba* (s. 14), *blues* (s. 53) aj.

Pro *Lexikon literárních pojmů* je typické, že formami jednoho literárního žánru se někdy zabývají oba autoři; je pravděpodobné, že si je „rozdělili“ především podle své specializace na různá období literární historie. Např. heslo *román* zpracoval Všetický, stejně jako *budovatelský román* (s. 54–56), *pikareskní román* (s. 274–275), zatímco hesla *biografický román* (s. 52), *gotický román* (s. 127–128), *iniciační román* (s. 147–148) vysvětluje Pavera. O různých typech veršů píše Všetický (např. *blankvers*, s. 52; *daktylotrochej*, s. 70), kdežto o *bezrozměrném verši* (s. 48) a *oktosylabu* (s. 255–256) pojednává Pavera. Jak již bylo řečeno, o kompozičních principech dramatu píše Všetický, zatímco samotné heslo *drama* (s. 84) a některé jeho žánrové formy (*ligurgické*, *lyrické*, *knižní*, *středověké* apod., s. 84–89) zpracoval Pavera.

Výběr pojmů v *Lexikonu* je široký. Všeestranné vědecké zaměření umožnilo Paverovi a Všetickovi zařadit do něj i pojmy z lingvistiky, především ze stylistiky. V publikaci najdeme nejen výklady o stylistických a řečnických figurách, ale např. stručné výklady o stylových oblastech (*publicistika*, s. 296), některých slohových postupech (*popis*, s. 284). Z lexikologie jsou zde vysvětleny nejen již zmiňované termíny postihující významové vztahy ve slovní zásobě (*synonyma*, *antonyma*, *polysémie*), opomenuta nejsou např. *přísluví* (s. 294). V *Lexikonu* se setkáme i s termíny méně známými, např. *agnorize* – scéna poznání v dramatu (s. 21), *auto sacramental* – dramatický útvar jednoaktový náboženského obsahu (s. 34), *cimélie* – vzácné psané

a tištěné památky (s. 61), *dubia* – místa v lit. textu budící pochybnosti (s. 89), *écriture* – tvůrčí psaní (s. 92) aj. Méně obvyklý termín *gynokritika* je v *Lexikonu* vysvětlen jako synonymum dnes velmi „populární“ *feministické kritiky* (s. 129).

Způsob zpracování a uspořádání hesel vysvětlují autoři v *Úvodu* (s. 5–6): po názvu hesla, vytištěném hůlkovým písmem (v některých případech uváděného s dubletně používaným termínem nebo termíny, srov. např. *Časová píseň* – viz *Historická píseň*; *Černý román* – viz *Gotický román*, s. 67), je v závorce vysvětlena jeho etymologie. Následuje výklad smyslu hesla. Po této základní části objasňují autoři i některých pojmů proměny jejich chápání v čase, popř. různé interpretace jednoho pojmu různými osobnostmi. U řady hesel, především u tropů, stylistických figur, pojmů z versologie, nechybějí ukázky konkrétních literárních textů. U některých, zejména méně známých hesel, je připojeno vysvětlení, že jde např. o útvar typický pro literaturu konkrétního národa (srov. heslo *tanka*), pro konkrétního autora (Všetický vysvětluje, že *romaneto* je typické především pro tvorbu J. Arbesa, vyskytuje se i u L. Klímy, s. 308). Souvislost jednotlivých pojmů je vyjádřena odkazy se značkou *. V hesle *biografie* (s. 51) jsou odkazy na latinský ekvivalent **vita* a na žánrové formy **memoáry*, **biografický román*. U *kompoziční výstavby* je odkaz na **syžetovou osnovu*. Za většinou hesel je připojen seznam odborné literatury. Kompozice výkladu hesla v *Lexikonu* umožní jak důkladné poznání problematiky literárním vědcům, studentům zpracovávajícím diplomové a seminární práce, tak základní orientaci v literárních pojmech pro zájemce o literaturu z řad laické veřejnosti, popř. i pro studenty středních škol, kteří hledají základní vysvětlení (definici) příslušného termínu.

Po důkladném pročtení *Lexikonu literárních pojmů* se nabízí i kritická připomínka týkající se uspořádání hesel. Je pravda, že jejich abecední řazení umožňuje rychlou orientaci, odkazy pomocí značky * umožní čtenáři přiřadit k sobě pojmy, které spolu významově souvisejí (srov. o heslech *biografie*, *kompoziční princip*). Není však zcela jednotně vyřešeno uspořádání pojmu významově nadřazeného a pojmů jemu významově podřazených, např. *románu* a jeho jednotlivých druhů, druhů *dramatu*, různých typů *kapitol* v prozaickém textu apod. Heslo *kapitola* je vysvětleno na s. 164–166 a v jeho rámci jsou objasněny i všechny typy kapitol (viz výše), tj. těm již nejsou věnována zvláštní hesla. Podobně Všetický postupuje např. u již zmiňovaného *zarámování*. Heslo *drama* je zpracováno na s. 84 a bezprostředně za ním následují na s. 84–89 hesla *drama epické*, *drama knižní*, *drama liturgické*, *drama lyrické*, *drama středověké*, *drama veršované*. Takové přiřazení pojmů významově podřazených k pojmu významově nadřazenému a zachování jejich souvislosti umožňuje i slovosled v příslušných pojmenováních: substantivum *drama* stojí na prvním místě, je tedy základem pro abecední řazení, adjektivní přívlastky *epické*, *knižní* aj. rozlišující různé druhy dramatu stojí až za ním. Zcela jinak postupovali autoři u *románu*. Toto heslo je zpracováno na s. 306–307, na jiných místech se setkáme s pojmy *biografický román* (s. 52), *budovatelský román* (s. 54–55), *divčí román* (s. 81–82), *dobrodružný román* (s. 82), *gotický román* (s. 127–128), *iniciační román* (s. 147–148), *pikareskní román* (s. 274–275), *výchovný román* (s. 373) apod. Tato situace mohla být možná vyřešena

právě obráceným slovosledem substantiva *román* a adjektivního přívlastku: hesla *román biografický*, *román budovatelský* atd. by v abecedním řazení následovala hned po *románu*, popř. v textu hesla *román* odkazy značkou * na **román biografický*, **román budovatelský* atd. Na různých místech v *Lexikonu* jsou také situovány např. výklady o různých druzích veršů (srov. výše *bezrozměrný verš*, *blankvers*, *daktylotróchej*, *oktosylab* aj.), aniž by na něm byl odkaz pomocí značky * v textu hesla *verš* (s. 369). Takové uspořádání může ztížit orientaci čtenáře, ačkoliv má k dispozici na s. 382–398 *Věcný rejstřík* se všemi termíny, s nimiž se v *Lexikonu* setká, a na s. 399–421 jmenný rejstřík, obsahující jména všech osobností, které jsou v *Lexikonu* citovány.

Tato výhrada však nesnižuje vědeckou úroveň nového *Lexikonu literárních pojmů*. Jeho vydání znamená velký přínos pro odborníky zaměřené na literární teorii, kritiku i historii, pro zájemce z řad lingvistů zejména při jazykové analýze literárních textů, pro studenty filologických oborů i učitele základních a středních škol, popř. pro maturanty. Odborné kvality *Lexikonu literárních pojmů* zajisté přispívají i srozumitelné formulaci a vysoká stylizační úroveň výkladů jednotlivých hesel.

Ivana Kolářová, Brno

Marie Sobotková, *Studie z české a polské literatury. Pět století v historii česko-polských literárních souvislostí*, Univerzita Palackého, Olomouc 2002, 301 s.

Literární historička Marie Sobotková se v samém závěru loňského roku připomněla širší badatelské obci, zvláště slavisticky orientované, knihou nazvanou *Studie z české a polské literatury* s podtitulem *Pět století v historii česko-polských literárních souvislostí*. Shrnuje do ní ve výběru své stati z rozmezí pětadvaceti let. Všechny prošly pečlivou revizí a tam, kde to bylo účelné, stylistickou i věcnou korekturou.

Dotýkají se literaturní kultury v časovém rozsahu pěti století (od renesance do současnosti), z hlediska prostorového se pak nejvíce týkají literatur dvou sousedících slovanských národů – české a polské, avšak badatelka přihlíží rovněž k jiným evropským literaturám a překlenuje tak možnou parciálnost a areálovost. Jde o výběr zdařilý, neboť na jedné straně ukazuje vzájemnou propojenost a reciproční kontaktáže mezi českým a polským literárním prostředím a oba polnou recepci a na straně druhé postihuje rozdílnou dynamiku obou literatur. Evoluční proměny v české a v polské literatuře, sledované ve studiích Sobotkových na jednotlivých jevech v textech, ale i na příkladech již vyhraněných a vnitřně celistvých literárních obdobích, proudů a skupin, se v širším časovém záběru pěti století ukazují být daleko zřetelnější, profilovanější a čitelnější, než kdyby byly sledovány v literárních celcích časově i prostorově užších.

Ač na jedné straně jde až o minuciózní sondy do známějšího i zcela neznámého literárního materiálu, o sondy, které na první pohled mohou působit staticky, na straně druhé je výsledný obraz neustále dáván do pohybu: propojením materiálově podložených analýz s pasážemi obecného dosahu, které jednotlivinu zasazují do širšího kontextu a literární proces nahlíží v širokém komplexu filozofie literárních dějin. Badatelce se tak daří zobecňovat získané poznatky a vřazovat je do širších souvislostí slovanských literatur. Přispívá tím nejen bohemistickému a polonistickému bádání, ale obecněji slavistickým literárněvědným disciplínám. Tato pozitiva lze vztáhnout stejně na její stati literárněhistorické, tak i pedagogicko-didaktické a informační (zvláště oddíl VI. – *Zakreszanie dydaktycznych: kształcenie polonistów w środowisku czeskim*).

Metodologicky je Marie Sobotková poučena na olomoucké filologické škole rozboru literárního díla, započaté v tomto moravském badatelském centru stále podnětným Oldřichem Králíkem, ale jejími studii zároveň probleskují prvky strukturalistického rozboru, sémiotického přístupu, recepční estetiky i metody antropologické, navzájem tu scelené komparativním nazíráním problémů. Nejlépe tento názor potvrzují její odvolávky na sekundární literaturu jmenovaných literárněvědných směrů a ucelených badatelských škol v poznámkách ke studiím (s. 253–279); konečně takové metodologické směřování bylo možno zachytit již v její předcházející knize *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech 17. století* (1996). Badatelka však při analýzách neustává pouze na textech literárních, ale všimá si podnětně rovněž ostatních druhů umění. Zvláště se zaměřila na film a zdařile interpretuje intersémiotické přepisy některých vybraných textů klasické i novější polské literatury do filmové podoby; ve statích sleduje funkčnost a smysl intersémiotických přepisů typu literatura – film – tak je tomu např. ve studii analyzující filmový přepis Mickiewiczových *Dziadów* u Tadeusze Konwického. Nevyhýbá se konečně ani nejnovějším trendům ve sféře mediálních technologií (uplatňovaných v oblasti česko-polských kulturních vztahů, např. ve statí *Internet jako środek nowoczesnego kształcenia polonistów w środowisku czeskim*), ani problematice rozvoje bohemistických studií v Polsku a polonistických studií v českých zemích, zejména pak v olomouckém polonistickém centru, které po několik let sama pomáhá budovat a spoluvytváří (*Uwagi o nauczaniu filologii polskiej jako obcej (FPJO) na polonistyce w Ołomuńcu*). I tyto pragmatické otázky souvisejí s budováním česko-polských mostů v oblasti literatury a literární vědy a svědčí o badatelčině systematickém a soustavném promýšlení otázek budoucího směřování české polonistiky, která má letitou a slavnou tradici, již nelze opouštět: naopak bude to v 21. století právě návrat k tradici a budování nových vizí a utopií, které mohou překonat současnou strnulou fázi – fázi zahleděnosti do přítomna. Pěstování kultu současnosti by vedlo pouze do slepé uličky: poukazují na to prospektivové i všichni ti, kdo se obírají megatrendy pro 21. století.

Marie Sobotková studie ve své knize uspořádala podle chronologického klíče, proto spolu s badatelkou postupujeme od interpretací literárních textů z období rene-

sance přes baroko, osvícenství a klasickou literaturu 19. století až po živou současnost (M. Kundera, B. Hrabal, J. Škvorecký – T. Różewicz, W. Szyborska, Cz. Miłosz aj.). Vedle časové posloupnosti uplatnila Sobotková ještě doplňující členění tematické, které má oprávnění hlavně tam, kde se hned několik statí věnuje jednomu monografickému problému, jak je tomu v případě studií o enšpíglovských příbězích (IV. oddíl – *Příběhy o Enšpíglu v české, polské a ruské literatuře XVII.–XIX. století*) nebo v případě studií o recepci polských klasiků v českém kulturním prostředí (kupř. *Juliusz Słowacki w środowisku czeskim, Recepcje Sienkiewiczowa románu »Quo vadis« v českém prostředí, Z historii i współczesności recepcji dzieł Henryka Sienkiewicza w środowisku czeskim* aj.).

Jako badatelka bytostně spjatá s Olomoucí a jejím kulturním životem usiluje Sobotková podat rovněž výklad tradic, z nichž se mohl současný kulturní život napájet a vyživovat. V prvním oddíle své knihy (*Obraz Moravy v českých a polských textech 16.–18. století*) porovnává, jak Olomouc pociťovali a literárně ztvárnili dva významní představitelé české humanistické literatury: Šimon Ennius Klatovský a Bartoloměj Paprocký z Hlohola a Paprocké Vůle, jinde rozebírá polský pramen k moravským dějinám roku 1650 (*Diariusz polskiego szlachty Stanisława Oświęcim*) nebo interpretuje cestovní deník osvěcenského přírodovědce, geologa, kněze a cestovatele Stanislawa Staszice. Starší české literatuře věnovala pozornost rovněž ve druhém oddíle (*Misto Bartoloměje Paprockého z Hlohola a Paprocké Vůle v české literatuře*), v němž pojednala nejen o dění v této oblasti (edice, badatelské posuny, nové knižní monografie a studie apod.), ale rovněž o dvorním básníkovi a heraldikovi Štěpána Báthoryho a autorovi početných heraldicko-genealogických spisů Bartoloměji Paprockému; ten badatelce představuje centrum a východisko výzkumu česko-polských literárních vztahů na přelomu 16. a 17. století. Zvláště cenné je zjištění Sobotkové o překladech a recepci největšího polského renesančního básníka Jana Kochanowského u nás; svými výzkumy rukopisných fondů olomoucké vědecké knihovny Sobotková zjistila, že mezi prvními překladateli části jeho frašek stál právě Paprocký.

Jinou oblastí, již Sobotková věnovala náležitou pozornost, je literární kultura druhé poloviny 18. století, kdy baroko se již jako stylová formace vyžívá a nastupuje osvícenství a klasicismus. Sem patří její materiálově cenné studie o Hugo Kollátajovi nebo o polské účasti na českém literárním vývoji v sedmdesátých a osmdesátých letech 18. století. Sobotková je si dobře vědoma, že literatura je proces kontinuální a že jeden styl nekončí určitou chvílí, nýbrž povlovně. Hledá proto přechodová pásma a ke složitému úkolu si vybírá vhodné autory, kteří většinou stáli na hranici dvou kulturněhistorických celků, resp. stylových formací. Hledání tranzitivních zón je zvláště cenné v době přechodu baroka v osvícenství a klasicismus, neboť tato etapa byla v českých literárních dějinách dlouho zanedbávána, na rozdíl např. od obrození, které si u nás našlo hned několik vykladačů.

Olomoucké badatelce Marii Sobotkové se v knize *Studie z české a polské literatury* podařilo překročit monokulturní zkoumání jednotlivých literárních a obecněji

kulturních jevů a inspirativně vykročit směrem ke komparativnímu uchopení problémů. Nehledá a nenachází ve vývoji obou literárních kultur pouze paralely a analogie – tranzitivní zóny bez napětí a bez dobrodružství, ale zjišťuje a trpělivě vysvětluje rovněž zpřetrhaná pouta a vztahy. Zdánlivou parcialitu vymezených problémů ve studiích jí pomáhá překonat široký časový a prostorový rámec, do něhož své výzkumy zasadila; běží o široký rámec daný v zásadě badatelčiným dvojdomým odborným školením (bohemistka a polonistka), které se v řadě statí ukázalo jako oprávněné, smysluplné a ve výsledcích hodnotné.

Libor Pavera, Opava

Neil Bermel, *Register Variation and Language Standards in Czech*, Lincom Europa, München 2000, 132 s.

Praca Neila Bermela dotyczy odmian języka czeskiego. Każdy użytkownik tego języka oraz każdy bohemista zdaje sobie sprawę z jego rozbudowanej wariantowości, gdzie można wyróżnić w zasadzie trzy podstawowe odmiany, nazwane w języku czeskim: *spisovná čeština*, *hovorová čeština* i *obecná čeština*. Bermel zajmuje się w swojej pracy tymi właśnie wariantami, dzieląc je odpowiednio na *standard Czech* (*spisovná čeština*) i *common Czech* (*obecná čeština*). Słusznie zauważa iż wariant SC (*standard Czech*) ma charakter bardziej prestiżowy, o długiej tradycji literackiej, jest elitarny, jest językiem nauki. Tworzy łącznie z językiem „hovorowym”, w ujęciu Bermela jest to wariant CC (*common Czech*), jeden system fonologiczny. Natomiast zasady gramatyczne, którymi posługuje się CC, są w większości respektowane także przez formy używane w SC.

Autor, opisując reguły rządzące poszczególnymi odmianami języka, przedstawia model, któremu podlega oficjalny język pisany. Model oparty na zarejestrowanych elementach, będących wynikiem pewnego stopnia oficjalności, jest używany przede wszystkim do opisu tekstów, czyli występuje jako swego rodzaju metajęzyk. Autor nie ogranicza się jednak tylko do tej analizy, definiuje także warianty form języka, które go opisują.

W szczególny sposób w kręgu zainteresowań N. Bermela pozostaje zjawisko diglosji, której poświęca jeden z podrozdziałów. Przedstawia on definicję zaproponowaną przez Charles’a Fergusona (1959, repr. 1972, *Diglossia*), następnie odnosi ją do specyfiki języka czeskiego, nazywając go językiem quasi-diglosyjnym. Wydziela w nim wariant standardowy, który nie może poszczycić się popularnością rodzimych użytkowników, a także interdialekty, które nie są powszechnie używane i w żadnym razie nie mogą być traktowane jako przykład prestiżowej komunikacji, jako jakikolwiek wariant języka standardowego.

Neil Bermel przebadał w swoim niezwykle sumiennym studium ok. 30 tys. przykładów wyrazów skodyfikowanych w korpusie języka czeskiego, który umożliwił Autorowi sprawdzenie wariantowości języka w tak problematycznych dziedzinach, jakimi są np. dialogi w tekstach beletrystycznych.

Tradycyjne cechy języka zostały określone jako „należące do” albo „zdefiniowane”. Cechy te zostały opisane jako przeciwstawienie funkcji, pełnionych przez nie, oraz ich frekwencji względem immanentnych własności tych przykładów. Wynikiem tej analizy jest hipoteza o reewolucji poprzednich opracowań o dwu dominujących wariantach języka czeskiego, a następnie skonstrastowanie ich w badaniach nad diglosją, a w końcowej fazie kodyfikacja zmian także w innych społecznościach językowych.

Najwięcej miejsca poświęca Autor związkowi pojawiającym się między formami standardowymi i niestandardowymi, zwłaszcza różnicom między „codziennym” zapisem a ustaloną konwencją. Bermel tworzy próbki alfanumeryczne, które np. przedstawiają cztery typy możliwych głosek w mówieniu i pisowni. Zestawienia Autora obejmują także różnice zarówno fonetyczne, jak i morfologiczne pomiędzy SC a CC (np. w SC: *řízł, nesl*, a w CC: *říznul, nes*), jak również różnice syntaktyczne i leksykalne. Wreszcie Autor przedstawia także paradygmaty odmian dla języka „pospolitego” (CC) i standardowego (SC). Generalnie oba warianty języka czeskiego są przez Autora analizowane pod względem cech fonetycznych, morfologicznych, syntaktycznych i leksykalnych.

Neil Bermel bada wariantowość języka w oparciu o określone teksty: profile użyć, będące przedmiotem opisu, są definiowane na podstawie fragmentów twórczości I. Klímy, L. Procházkowej i P. Kohouta. Teksty te dostarczają Autorowi studium mnóstwo informacji na temat poszczególnych cech języka, które szereguje nie tylko według poszczególnych typów cech, ale także ich frekwencji, np. w twórczości Klímy głoska [i:] jest realizowana w trzech pozycjach: *mliko* 11,8%, *velký auto* 6,1%, *velkýho* 4,6%.

Praca stanowi wyjątkowo wnikliwe i szczegółowe studium dotyczące języka czeskiego. Przedstawione analizy Autor ilustruje szeregiem wykresów, zestawień itd. Praca oparta jest o rzeczową i obszerną bibliografię, co pozwala sądzić, iż zarysowany problem wariantowości języka został przez Autora zbadany obiektywnie. W związku z powyższym praca warta jest polecenia wszystkim filologom jako szczegółowe i sumienne opracowanie zjawiska diglosji w oparciu o język czeski.

Autor, Neil Bermel, jest pracownikiem Katedry Języków Słowiańskich Uniwersytetu w Sheffield. Od dość dawna zajmuje się badaniem języków słowiańskich, przede wszystkim współczesnego języka czeskiego (jego struktury, zmian wewnątrzsystemowych i leksykalnych oraz grafii). Jest także autorem pracy *Context and the Lexicon in the Development of Russian Aspect* (1997), jak również tłumaczem beletrystyki czeskiej.

Anna Zura, Wałbrzych

Hana Sodeyfi, Stefan Michael Newerkla, *Tschechisch. Faszination der Vielfalt. Lehrbuch für Anfänger und Fortgeschrittene mit Zeichnungen von Marie Gruscher-Mertl*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2002, 604 s. + CD-ROM

Wiedeńska bohemistika má úctyhodně dlouhou tradici. V říjnu roku 2000 se na Viedeňské univerzitě konalo mezinárodní sympozium u příležitosti 225. výročí založení zdejší bohemistiky. Právě zde se v kuloárech účastníci této konference dozvěděli, že pracovníci pořádajícího Ústavu slavistiky Hana Sodeyfi a Stefan Michael Newerkla připravují pro své studenty novou učebnici českého jazyka. Tato učebnice vyšla koncem roku 2002 v nakladatelství Harrassowitz pod názvem *Tschechisch Faszination der Vielfalt. Lehrbuch für Anfänger und Fortgeschrittene* a 21. ledna 2003 byla oficiálně představena veřejnosti v průběhu večera na Velvyslanectví České republiky ve Vídni, a to za účasti českého velvyslance Jiřího Gruši a oficiálních představitelů rakouské bohemistiky.

Učebnice je příkladem moderní jazykové učebnice pro vysokoškolské studenty. Z koncepce učebnice je patrné, že její autoři odmítají myšlenku, že výuka cizího jazyka má být pro studenty především zábavou a hrou, ale že naopak zastávají názor, že učení se cizímu jazyku, má-li být opravdu efektivní, je náročné a namáhavé práce a že student potřebuje odpovídajícím způsobem náročnou učebnici. A takovou ve spolupráci s Ústavem germanistiky Masarykovy univerzity v Brně i připravili.

Učebnice sestává z předmluvy, seznamu použitých zkratk, přehledu deklinace substantiv a adjektiv, přehledu konjugace sloves, úvodních poznámek o fonetice a fonologii českého jazyka, z 29 rozsáhlých lekcí, seznamu použité literatury, abecedního gramatického rejstříku, z českého a německého rejstříku slovních jednotek vyskytujících se v učebnici a z přiloženého CD-ROMu s cca šedesátiminutovou nahrávkou výslovnostních cvičení a dialogů.

Základní koncepce prezentování české gramatiky nepochybně pochází z osvědčeného staršího skriptu Hany Sodeyfi *Tschechisch*¹. Výklad české gramatiky v této učebnici zasluhuje hlubší pozornost. V několika posledních letech mezi českými bohemisty, věnujícími se výuce češtiny jako cizího jazyka, je veden spor o to, jak cizincům složitosti české gramatiky co možná nejefektivněji prezentovat. Ustálily se v podstatě dvě koncepce, a to tzv. horizontální a vertikální. Obě mají své přednosti i své nedostatky a zdá se, že pro cizince, jejichž mateřština nemá vyvinut pádový systém (například angličtina), je vhodnější koncepce horizontální a pro cizince, jejichž mateřština má v té či oné míře pádový systém vyvinutý (slovanské jazyky, ale třeba i němčina), je vhodnější koncepce vertikální.

¹ Sodeyfi Hana, *Tschechisch – Čeština*, Eigenverlag, Wien 1990, 230 s.

Při koncepci horizontální se studentům prezentují postupně jednotlivé pády, a to u všech deklinačních vzorů; při koncepci vertikální se prezentují jednotlivé deklinační vzory v celku.² Sodeyfi a Newerkla obě koncepce zdařile kombinují. Jak už bylo naznačeno, na úvod učebnice zařadili přehledné tabulky deklinačních a konjugčních vzorů, které v úvodních lekcích procvičují (uplatňují zde koncepci vertikální) a později se vracejí k jednotlivým pádům, při jejich výkladu se věnují i jejich sémantice (koncepce horizontální), vracejí se i k jednotlivým slovesným kategoriím. Tento postup jim umožňuje vracet se k již jednou probranému učivu, vhodně ho opakovat a procvičovat a i rozšiřovat o hlubší a detailnější poznatky. Stejný postup zvolila Sodeyfi i ve svém výše zmíněném skriptu a dodejme, že připomíná i koncepci, kterou zvolili i autoři učebnice *Tschechisch für Anfänger*³. Vídeňská učebnice dává za pravdu těm autorům, kteří i pro německy mluvící studenty preferují postup vertikální; z tohoto hlediska má i širší lingvodidaktický význam přesahující hranice Rakouska i Česka. Gramatické učivo je v učebnici podáváno přehledně, maximálně účelně a tak, aby jeho zvládnutí napomáhalo rozvoji komunikační kompetence studentů. Autoři volí v učebnici shodné vzory substantiv, adjektiv, zájmen i sloves s českými tradičními odbornými i školními gramatikami. Pro prezentaci českého slovesa se přidržují tradičního českého třídění sloves do pěti tříd, i když by možná bylo možné namítnout, že pro cizího zájemce o češtinu je vhodnější zvolit jiný způsob prezentace českého slovesa.⁴

Učebnice seznamuje studenty s bohatou slovní zásobou z nejrůznějších tematických oblastí. Autoři se až na výjimky v posledních kapitolách většinou omezují na slovní zásobu spisovného jazyka. Je třeba konstatovat, že lexikálních jednotek obsahuje učebnice opravdu velmi mnoho; to ale v žádném případě není na závadu této pomůcky, pouze to představuje jisté zvýšené nároky na studenty, a to bez ohledu na faktor času, který bude ovlivňovat práci s učebnicí. Tak například první lekce obsahuje 105 nových slov, druhá 98, čtvrtá 184 a 15. lekce 172 nových lexikálních jednotek. V této lekcí navíc musí student zvládnout i tři stránky názvů zemí a států a tři stránky českých a německých místních jmen! Není divu, že se zde vyskytují i takové lexikální jednotky jako *senna* či *fulminantní*, z hlediska cizince učícího se česky jistě periferní.

² K tomu bliže viz Milan Hrdlička, *Cizí jazyk. Čeština*, nakladatelství ISV, Praha 2002 a Marie Hádková, *Vliv flexivnosti češtiny na její výuku jakožto cizího jazyka*, [in:] Milada Čadská a kol., *K některým problémům výuky češtiny jako cizího jazyka*, ÚJOP UK, Praha 1977, s. 44–55.

³ Jiří Hasil, Helena Hasilová, *Tschechisch für Anfänger mit Lösungsschlüssel und Kassette. Čeština pro německy mluvící začátečníky s klíčem ke cvičením a kasetou*, nakladatelství ISV, Praha 1995, 279 s. Srov. též Jiří Hasil, *Nový postup při výuce češtiny?*, [in:] Milada Čadská a kol., *K některým problémům výuky češtiny jako cizího jazyka*, ÚJOP UK, Praha 1997, s. 56–60.

⁴ K tomu viz Jiří Hasil, *Několik poznámek ke klasifikaci a prezentaci českého slovesa*, [in:] *Čeština jako cizí jazyk IV. Materiály ze 4. mezinárodního symposia o češtině jako o cizím jazyku*,

Každá lekce obsahuje slovníček, v němž je slovo uvedeno česky a německy. Ohebná slova jsou účelně doplněna o svou gramatickou charakteristiku, u sloves najdeme údaj o vidu, o konjugacní třídě a o vazbě slovesa, event. i obtížnější tvary, navíc je uvedena i vidová dvojice. Substantiva jsou charakterizována i formou genitivu singuláru, rodem (zvláštní pozornost je věnována slovům, jejichž rod je v češtině odlišný od němčiny), deklinačním vzorem a event. i dalšími obtížnými tvary atd. Slovníčky jsou tedy zpracovány tak, aby uživatelům učebnice v maximální možné míře napomáhaly zvládnout nejen českou slovní zásobu, ale i složitost (či mnohost) její gramatiky. Student tu má být opravdu čím fascinován.

Na začátku každé lekce najdeme úvodní texty. Některé jsou z pera autorů učebnice, jiné jsou převzaté z českého tisku, z české literatury (Seifert, Suchý, Hrdlička, Svěrák, Werich...), další jsou ukázkami autentických českých textů populárně naučných a odborných (přepis přednášky vüdi osobnosti současné vídeňské bohemistiky prof. J. Vintra o J. A. Komenském), v učebnici najdeme i ukázky z české e-mailové korespondence. Texty přinášejí informace nejen o českých realitách, ale i o česko-rakouských kulturních stycích a také přinášejí informace kupříkladu o tradicích vídeňské a rakouské bohemistiky a slavistiky či informují o možnostech studia bohemistiky v České republice (opomenuta je zde ale možnost studia kupř. na českých Letních školách slovanských studií nebo na Ústavu bohemistických studií v Praze). Převážná většina textů má ale charakter ryze spisovný (i ukázky soukromé e-mailové korespondence mladých lidí v podstatě nepřekračují rámec spisovnosti), bylo by možná vhodné zařadit do učebnice (aby ona fascinace mnohostí byla ještě větší) i texty nespisovné, obecně české, nářeční apod. V některých textech působí poněkud cizorodě skloňování německých místních jmen (např. *Jsmo na Příkopech – Grabenu; Medvědy můžeš vidět i ve Wiener Neustadu; Na cestě do Kroměříže si můžeme prohlédnout i Dürnkrot na Moravském poli; [...] v tělocvičně české školy na Sebastianplatzu 3, ve III. vídeňském okrese; [...] v Bäckerstraße*), i když ve vídeňské češtině je to pravděpodobně jev pocíťovaný neutrálně. Naproti tomu v učebnici najdeme název vídeňského divadla Burgtheater přeložený do češtiny (*Hradní divadlo*), přestože se tento název v českém kulturním prostředí téměř nikdy nepočesťuje. V učebnici najdeme jen minimální počet jistých faktických či stylistických nepřesností (čišník nám v české restauraci nenabídne *svíčkovou s rýží* – svíčková se jí zásadně s knedlíkem – ani *povidlové tašky* – správně *taštičky*).

Každá lekce obsahuje i celou řadu nápaditých, účelných a praktických cvičení. Jejich zadání jsou převážně psána německy, až od 16. lekce se objevují i zadání česká. Zpočátku převládají cvičení v podstatě gramatická, postupně s rostoucí jazykovou kompetencí studentů narůstá i počet cvičení rozvíjejících mluvní dovednosti. Objevují se i cvičení doplňovací, transformační, stylizační, překladová a cvičení rozvíjející komunikační kompetenci studentů, a to v oblasti mluveného i psaného jazyka. Zvláště je třeba ocenit velké množství cvičení překladových (z němčiny do češtiny i z češtiny do němčiny). Je potěšitelné, že autoři učebnice si jsou vědomi jejich významu při výuce cizího jazyka, přestože moderní lingvodidaktika ve valné většině překlad ve

výuce zavrhuje. Právě četnost a různorodost cvičení patří spolu s prezentací gramatiky k největším přednostem učebnice.

Kamenem úrazu většiny učebnic češtiny jako cizího jazyka jsou dialogy. Jak známo, čeština v podstatě postrádá vrstvu spisovného mluveného hovorového jazyka, „salónní češtinu”. Ta se v průběhu historického vývoje uživatelů českého jazyka v české společnosti prostě „nestihla” vytvořit (zpočátku tuto roli plnila němčina, později tu nebyly společenské podmínky, v nichž by tato vrstva spisovného jazyka mohla vzniknout). To je historický fakt. Dnes je v celém českém jazykovém společenství v těchto situacích užíváno substandardních forem češtiny a převahu mezi nimi na celém území nabývá postupně (i když se to Moravanům příliš nelíbí) obecná čeština. Jak upozornil už Pavel Eisner⁵, cizinec, učící se česky, je vlastně nucen učit se jazyky dva: spisovný a nespisovný. Autor dialogů v učebnicích češtiny jako cizího jazyka z tohoto hlediska nemá vůbec jednoduchý úkol. Napsat ve spisovné češtině živý, přirozený, nestrojený dialog, jehož tématem jsou navíc učebnicová fakta, je úkol nesnadný, ba přímo neuskutečnitelný. A ani H. Sodeyfi a S. M. Newerklovi se nepodařilo tento úkol zvládnout beze zbytku. Řada dialogů v učebnici je umělých, nemluvných, formálních, v podstatě bezobsažných. Tato skutečnost vynikne zvláště při poslechu nahrávky na CD-ROMu. Navíc nahrávka působí amatérským dojmem. Neprofesionální mluvěci užívají „didaktizované” školské dikce, volí příliš pomalé tempo řeči (které by snad bylo pochopitelné v úvodních lekcích, v lekcích závěrečných je evidentně na závalu), které rozbíjí přirozený melodický průběh české věty, ozývají se různé rušivé pazvuky atd.

Zvláštní pozornosti si naopak zaslouží polygrafické zpracování učebnice. Vkusné nápadité a praktické desky, perfektní tisk, dokonalé výtvarné zpracování, účelné funkční ilustrace, využití barevného tisku a podtisku, názorné bezchybné a přehledné tabulky i kvalitní křídový papír slouží ke cti nakladateli i autorům. Je třeba též ocenit dokonale provedené korektury – v celém textu byly při zběžném pročtení učebnice zaznamenány pouze dva překlepy (*vegán* na s. 344 a *zájména* na s. 486)!

Vysokoškolská učebnice vídeňských autorů Hany Sodeyfi a Stefana Michaela Newerkly se, nehledě na výše uvedené kritické poznámky marginální povahy, řadí k vynikajícím učebním pomůckám pro výuku češtiny jako cizího jazyka; svými kvalitami si jistě vydobude čelné místo na trhu v Rakousku i v dalších německy mluvících zemích a nepochybně i v Česku. Jednoznačně lze konstatovat, že dělá čest svým

⁵ „Milujete češtinu spisovnou, či hovorovou? Jsou to jazyky dva, a do té míry dva, a nikoli jeden, že klidně můžete od francouzského jazykozpytce převzít poznatek, jež razil o rozdílu mezi spisovnou a hovorovou franštinou: člověk, který by mluvil spisovně, působil by dojmem člověka abnormálního, připadal by nám bláznem. Kondicionál je v této větě proto, že takový člověk vůbec nežije, bohudík. Představte si tvora, který by ústně chtěl něco *platiti*. Vyzvali byste s ním dveře, já nejinak. Tedy: již z tohoto hlediska milujete jazyky dva, milujete-li češtinu. Jsou tak rozdílné, že se cizinec každému z nich musí učit zvlášť” (Pavel Eisner, *Rady*

autorům, dobře reprezentuje vídeňskou bohemistiku a dokumentuje její vysokou odbornou i pedagogickou úroveň. Ať ona mnohost podob českého jazyka, zmíněná v podtitulu učebnice, fascinuje co nejvíce studentů!

Jiří Hasil, Praha

Książki nadesłane do redakcji „Bohemistyki”

Milan Hrdlička, *Cizí jazyk. Čeština*, ISV nakladatelství, Praha 2002, 150 s., ISBN 80–85866–98–6.

Zbiór studiów o problematyce języka czeskiego jako obcego. Są to wybrane teksty Autora, który poświęcił się glottodydaktyce. Celem publikacji jest przynieść określone spojrzenie na język czeski jako na język obcy, a przede wszystkim wytworzyć zainteresowanie jej dalszym badaniem i kompleksowym opracowaniem. Poszczególne szkice to *Vyučovací metody cizích jazyků a čeština jako cizí jazyk*, *Mluvnice a čeština jako cizí jazyk*, *Komunikace, komunikativnost a čeština jako cizí jazyk*, *Český národní jazyk a čeština jako cizí jazyk*, *Vybrané otázky výuky češtiny jako cizího jazyka*.

Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 3. Opis, konfrontacja, przekład, red. Iwona Łuczaków, Jan Sokołowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, 346 s., ISBN 83–229–2236–1.

Jest to zbiór artykułów wygłoszonych na piątej międzynarodowej konferencji naukowej pod tym samym tytułem, która odbyła się w dniach 23–25 listopada 2000 r. w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego we Wrocławiu. Prezentowane w nim prace dotyczą zarówno analizy materiału poszczególnych języków słowiańskich, jak i konfrontacji dwu lub więcej języków. W tomie zamieszczono 48 artykułów autorów z Czech, Serbii, Macedonii, Rosji, Ukrainy, Białorusi, Litwy, Francji, Niemiec i Polski.

Přednášky z XLV. běhu Letní školy slovanských studií, vědecký redaktor Jan Kuklík, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2002, 268 s., ISBN 80–7308–023–0.

Jest to kolejny tom z serii wykładów, wygłoszonych przez naukowców czeskich podczas letniej szkoły języka, literatury i kultury czeskiej, zorganizowanej po raz 45 w Pradze w dniach 27.07.–24.08.2001 r. Jak co roku, również w tym wzięło w niej udział prawie 200 uczestników. Zaproponowany uczestnikom kursu cykl wykładów

obejmował trzy cykle: językoznawczy, literaturoznawczy oraz kulturowy i historyczny, w których czescy naukowcy zapoznali uczestników z wynikami swoich badań. W tomie znajduje się 21 tekstów, dotyczących języka i literatury czeskiej, historii Czech oraz kultury (a zwłaszcza muzyki), m.in. Vladimíra Blažka, Marii Čechovej, Františka Čermáka, Světlý Čmejrkovej, Jiřego Hasila, Jany Hoffmannovej, Františka Černého, Bohuslava Hoffmanna, Milana Hrdličky, Jana Kuklíka i Jaroslava Pánka.

Obraz vzájemných vztahů Čechů, Poláků a Němců v jejich jazycích, literaturách a kulturách, Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK, Praha 2002, 212 s., ISBN 80-7308-017-6.

Jest to trzeci tom artykułów dotyczących problemu podjętego przez trzy uniwersytety: Karola w Pradze, Jagielloński w Krakowie i Lipski. wszystkie prezentowane artykuły ukazują stereotypy narodów ujęte w różnych sytuacjach, np. w ankiecie socjologicznej, ogłoszeń ślubnych, tekstach literackich, w źródłach historycznych, wykonywanych w przekładach itd. Książka zawiera 21 referatów opisujących stereotyp Polaka, Czecha i Niemca od najdawniejszych czasów do czasów nam współczesnych.

Školská jazykovědná terminologie. Sborník z konference konané dne 29. listopadu 2001 na Univerzitě Karlově v Praze – Pedagogické fakultě, red. Eva Hájková, Svatava Machová, 134 s., ISBN 80-7290-085-1.

Jest to tom pokonferencyjny, zawierający 31 referatów, wygłoszonych na niej i poświęconych problematyce terminologii językoznawczej w szkole podstawowej, średniej i wyższej. Autorzy analizują poszczególne aspekty teorii terminu, wskazując jednocześnie na ich praktyczne zastosowanie. W wielu przypadkach dochodzą do wniosku, że terminologia wprowadzona do szkoły nie jest dobra z punktu widzenia dydaktyki szkolnej (np. są zbyt teoretyczne), aby nie powiedzieć niepoprawna, lub jest niejednoznaczna. S. Machova w swoim artykule opisuje przypadki, kiedy terminologia językoznawcza używana przez specjalistów jest sprzeczna nawet w obrębie jednej pracy.